

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2020, 1(1), s. 111-121.

**Mardinli Yerel Tarihçi Abdüsselam Efendi ve
Ümmü'l İber Adlı Eseri**

Ömer Faruk Atık

Mardinli Yerel Tarihçi Abdüsselam Efendi ve Ümmü'l İber Adlı Eseri

Ömer Faruk Atik¹

Özet

Yerel tarih alanındaki çalışmalar, tarih yazımının makro tarih yazımından mikro tarih yazıma evrilmesinden sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte Osmanlı şehir tarihçilerinden biri olan Mardinli Abdüsselam Efendi'nin (1786-1843) Ümmü'l İber (Mardin Tarihi) adlı eseri, Türkiye'deki yerel tarih yazımı açısından önemli bir kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. Eser Mardin'in yerel tarihinin genel tarih yazımındaki yeri ve önemini göstermektedir. Abdüsselam Efendi tarafından kaleme alınan eser, tarihi süreç içerisinde, Mardin'de yaşanan olayların günümüze kadar ulaşmasına imkân sağlamıştır. Mardin özelinde yapılacak yerel tarih yazımı alanındaki her türlü çalışmaya önemli katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdüsselam Efendi, Ümmü'l İber (Mardin Tarihi), Mardin, Yerel Tarih.

Local Historian Abdüsselam Efendi and Ümmü'l İber from Mardin

Abstract

Studies in local history gained momentum after the evolution of historiography from macro historiography to micro historiography. Mardin Abdusselam Efendi (1786-1843), one of the Ottoman cities in this process historian Ummu'l Iber (Mardin History) as an important piece of work in terms of local historiography in Turkey has come into prominence. This study shows the place and importance of Mardin local history in general historiography. Written by Abdusselam Efendi, this work has enabled the events that took place in Mardin to survive until today. It will make a significant contribution to all kinds of work in the field history, specific to Mardin.

Key Words: Abdusselam Efendi, Ummu'l Iber (Mardin History), Mardin, Local History.

¹Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, atikomfaruk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6261-3465.

Makale Gönderilme Tarihi: 29.09.2020, Kabul Tarihi: 18.10.2020.

Giriş

Tarih; 19.yüzyıla kadar siyasi iktidarların, kazananların ve fethedilen yerlerin kaleme alınmasını sağlayan bir ilim olarak kabul görmekteydi. 19.yüzyılın ortalarında Ranke, tarihin “*davul ve borazan seslerinin tarihi*” olduğunu söyleyerek tarihçilere sadece “*ne oldu*” sorusunun cevabını aramalarını öğütleyerek tarih yazımında yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur (Danacıoğlu, 2001:1). Böylelikle tarih yazımı hükümdarların, kazanılan savaşların ve diplomatik zaferlerin anlatımından sıyrılarak, tarihçilerin her türlü tarihi veriyi kullanarak bir tarih yazımına geçmesinde önemli rol oynamıştır. Bu değişim 20. yüzyıl tarih yazımında yeni gelişmeler yaşanmasını sağlamış, geleneksel tarih yazımının dışında yerel tarih yazımı alanında yapılan çalışmalar büyük bir ivme kazanmıştır (Danacıoğlu, 2001: 1-2).

Annales Ekolünün ortaya çıkardığı sosyal ve toplumsal tarih anlayışının, dünya tarihçiliğine getirdiği yeniliklerden biri olan “*mikro tarihçilik*” anlayışı, 16 ve 17.yy. Avrupa’sında artık ülke tarihinden kent tarihine, kent tarihinden köy veya kasaba tarihinin yazımları ile birlikte bireyin tarihine evrilen ilk amatör örnekler olarak kabul edilmektedir (Gökdemir, 2018:141). Buna göre 1990’lı yıllardan itibaren tarihçilerin ilgi odağı haline gelen yerel tarihçilik; ulusal tarih anlatısının tek biçimliliğinden, bölgesel anlatının zenginliğine doğru bir kapı aralayarak tarihin yerleşmesi veya bölgesel tarih yazıcılığı alanında “*merkez*”in dışında farklı alanların da var olduğu algısı ve bilgisini kazandırmıştır. Zira her tarih anlatısı bir üst tarih anlatısına göre yerel olarak değerlendirilmektedir. Örnek olarak, Paris’in tarihini yazmak Fransa tarihi genelinde bir yerel tarih iken Fransa tarihi de dünya tarihi açısından değerlendirilmektedir (Gökdemir, 2018: 140-141).

Yerel tarih nedir sorusunun cevabı araştırmacılar tarafından belli bir toplumun belirli bir yer ve zamandaki hikâyesi veya geçmişteki bilgileri olarak tanımlanırken bazen de içinde yaşanılan bir şehir, kasaba, köy veya dini cemaatin yaşadığı herhangi bir yerin tarihi olarak açıklanmıştır. Yani genel bir tarih anlatısından ziyade bir yerin veya toplumun, kişilerin geçmiş dönemdeki faaliyetlerinin anlatıldığı bir tarih yazım şeklidir. Zira yapılan yerel çalışmaların, genel tarih yazımına eklenmesiyle bir devletin, toplumun tarih yazımını daha da kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Ayrıca yerel tarih yazımının bir diğer önemi ise genel tarih yazımında gözden kaçan mekânların, etnik veya dini toplumların tarihinin yazılmasını ve geleceğe aktarılmasını da sağlamaktır. Türkiye’de yerel tarih çalışmaları, Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldaki merkezileşme ve modernleşme dönemlerinde başlamıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda merkezi yönetim anlayışını benimserken aynı zamanda Batı’daki askeri ve siyasi gelişmeler başta olmak üzere her türlü gelişmeyi yakından takip ederek bu faaliyetlerin aynı dönemde imparatorluk genelinde uyarlanma ve uygulanmasına dikkat etmiştir.

1839 Tanzimat Fermanının ilanından sonra dönemin devlet adamları, Osmanlı kentlerinin gelişmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu dönemden itibaren kentlerde açılan hükümet konakları, askeri kışlalar, mektepler, vilayet salnameleri ve iletişim aracı olarak posta ve telgraf hatlarının çekilmesi, gazetelerin ortaya çıkması gibi gelişmeler, Osmanlı kentlerinin gelişmesini sağlamıştır. Böylece yerel tarih yazımı ile ilgili büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Zira kendi yaşadığı mekânın öznesi olan insan, geçmişten yaşadığı ana kadar cereyan eden olayları, yapılan imar ve inşaa faaliyetlerini, yaşanılan tahribatın nedeni veya müsebbiplerini, salgın hastalıkları yazarken aynı zamanda genel tarihe entegre olabilecek bir kısım şeylerde yazmış oluyordu.

1870 tarihinden itibaren kent tarihçilerinin kaleme almaya başladığı eserlere bakıldığında: İsmail Belig Efendi'nin *Tarih-i Bursa* (1871), Lamii Çelebi'nin *Şehrengiz-i Bursa* (1871), Şakir Şevket'in *Trabzon Tarihi* (1873) ve Lütfi'nin *Şam Tarihi* (1863) eserleri Osmanlı Dönemi yerel tarih çalışmaları olarak ön plana çıkmaktadır (Tekeli, 1998: 246). Yerel tarih alanındaki çalışmalar Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Zira 1930-1950 döneminde toplum bilimlerinin kent sorunlarına eğilmesi ile başlayan gelişme tarih ve coğrafyanın öncülüğünde olmuştur. 1935 yılında Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde kurulan Coğrafya Enstitüsü'nün öğrencilerinin Sinop, Safranbolu ve Diyarbakır kent coğrafyaları üzerindeki bitirme tezlerini Yıllık Araştırmalar Dergisi'nde yayınlamaları ve Halkevleridir (Tekeli, 1998: 266-267). Halkevleri kendi bünyelerinde yaptıkları çalışmaları çıkarttıkları kitap ve dergilerde yayınlayarak yerel tarih çalışmalarının daha da artmasını sağlamıştır. Günümüzde ise üniversiteler aracılığı ile yapılan akademik çalışmalar üzerinden yerel tarih alanındaki çalışmalar yürütülmeye devam etmektedir.

A) Osmanlı Son Dönem: Mardinli Tarihçi Abdüsselam Efendi'nin Ataları, Doğumu ve Eğitimi

Abdüsselam Efendi Hicri 1200 (1786) senesinde Mardin'de Seyyid Ömer ibn Muhammed Efendinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, 2012: 75). Kendi eseri olan Ümmü'l İber'de ailesinden bahsederken bizden birini tanıdıklarında Tekye Hatibi filan oğlu filan şeklinde dile getirildiğini anlatarak, "Tekye Hatibigil" ailesine mensup olduğunu ifade etmektedir. Bursalı Mehmed Tahir Efendi "*seyyid-i sahihu'n neseb oldukları e'imme-i isnâ aşerden İmam Zeyne'l-Âbidin hazretlerine münteht olan şecere-i musaddakadan bil-vücüh müstebân*" diyerek ailenin sahih bir şecere ile İmam Zeynel Abidin'e dayandığından söz etmektedir (Güneş, 2007: 75).

XIX yüzyıla ait bir şerhiye sicili kaydında ailenin mensupları için Müftizade ifadesi kullanılmaktadır. Abdüsselam Efendi'nin torunlarından Mehmet Beşir Eryarsoy'a göre, Tekye Hatibigil ailesinin nüfus olarak çoğalmasından sonra ailenin ileri gelenleri yeni bir isimle anılmak istemiştir. Tekye Hatibigil ailesi, XX. yüzyıldan itibaren Babahaczade, Rabiaesadzade veya Rabiazade olarak anılmaya başlanmıştır (Mehmet Beşir Eryarsoy, 12 Şubat 2020 tarihli sözlü tarih çalışmasından). Abdüsselam Efendi eserinde ailesinden bahsederken kadı mütevellisi olan babası Ömer Efendinin Abdüsselam Efendi daha dünyaya gelmeden Mardin'de şehrin hâkimiyetini sağlamak isteyen Mardin yöneticisi tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir. Abdüsselam Efendi eserinde olayın gelişimi şöyle anlatmaktadır:

"Millizade İsa Bey Bağdat'tan Mardin'e doğru geldiğinde Nusaybin'de kardeşi Muhammed Necib Bey'in evinde misafirlığe kaldı. Bu sıralarda Ömerani ve Daşi aşiretlerinden asker çağırarak Mardin'in ileri gelenlerinden üç kişiyi öldürmelerini istemiştir. Bunlardan birisi Tekye Hatibi olarak bilinen Kadı Mütevellisi olan babam Ömer Efendi idi. Diğer ikisi ise bazı işlerde Mardin'de yöneticilere vekâleten mütevellilik yapan Köprülüzade Muhammed Ağa ile Cuzili Köprülüzade Ali Ağa idi. Askerler geceleyin gizlice bu kişilerin evlerini basarak hepsini öldürdüler (9 Cemaziyelahir 1199 Pazartesi, 19 Nisan 1785) O zaman annem henüz bana hamileydi ben dünyaya gelmemiştim (Abdüsselam Efendi: 87) .

Abdüsselam Efendi ilk tahsilini memleketi Mardin'de yaptıktan sonra sırası ile Diyarbakır, Halep, Şam, Mısır ve İstanbul'da tamamlamıştır (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, 1975: 75). Abdüsselam Efendi'nin torunu Eryarsoy'a göre muhtemelen ilk tahsilini Mardin'in önde gelen müderrislerinden ders alarak bir medresede tamamlamıştır (Mehmet Beşir Eryarsoy, 12 Şubat 2020 sözlü tarih çalışması).

1- Memuriyet Hayatı

Abdüsselam Efendi, İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Mardin'e kesin dönüş yapmıştır. Bu kesin dönüş sonrası Mardinli tarihçi Abdulgani Efendi'ye göre Abdüsselam Efendi Tekye camisinde müderrislik ve vakfa bakma görevini H.1240 (1825) yılına kadar üstlenmiştir (Abdulgani Fahri Bulduk,1999: 60). 1832 yılında ise Mardin yöneticisi olarak atanan Diyarbakırlı İbrahim Paşa'nın oğlu Şeyhzade Osman Paşa döneminde, Mardin Müftüsü olarak tayin edilmiştir. Abdüsselam Efendi, Mardin Müftüsü olarak tayin edilmesini eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Mardin idareciliğine 1248(1832) tarihinde atanan Diyarbekirli İbrahim Paşa'nın oğlu Şeyhzade Osman Paşa getirildi. Ali Paşa ile birlikte Bağdat fethinde bulunduğu için Şeyhzade Osman'a iki tuğ verilerek mirimiran rütbesi verilip Mardin yöneticiliğine atandı. Mardin'e idareci olarak gelen Şeyhzade Osman Paşa bana layık olmadığı halde fetva verme yetkisi olarak Mardin Müftüsü yaptı” (Abdüsselam Efendi : 118).

2- Vefatı ve Ailesi

Osmanlı Devleti tarafından 1835 yılına ait Mardin nüfus defterinde Tekye (Tekir- Teker) mahallesinde 215 hanede 471 erkek olduğu belirtilirken bunların arasında 50 yaşında Müftü Abdüsselam Efendi'nin de olduğu ifade edilmektedir (Demir, 2016: 19). Abdüsselam Efendi, H.1259 (1843) tarihinde Mardin'de vefat etmiştir (Bağdatlı İsmail Paşa:572) mezarı ise “Tekye” günümüzde ise “Teker” olarak bilinen mahallede, Akkoyunlular döneminde medrese olarak inşa edilen İbrahim Bey adlı yapının bahçesinde bulunmaktadır. Eşi ve çocukları ile ilgili bilgilere, Mardin Şeriyeye Sicili kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Buna göre Abdüsselam Efendinin ölümü sonrasında iki eşinden biri olan Kadife'nin, Abdüsselam Efendi'nin diğer eşi Esmeye ve çocukları Nizammeddin, Ömer ile kızları; Nimetullah, Fatıma Zemzem ve Vesile'nin mirastan men edildiği iddiası ile vekili Hafız Efendi aracılığı ile mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede Abdüsselam Efendi'nin vefat etmeden önce mirasını oğulları Nizammeddin ve Ömer'e bıraktığı şahitlerce anlaşıldığından ilk eşi Kadife Hanım'ın davayı kaybettiği bilinmektedir. Böylece Abdüsselam Efendi'nin iki eşi Kadife ve Esmeye olduğu, çocuklarının Nizammeddin, Ömer olmak üzere iki erkek; Nimetullah, Fatıma Zemzem ve Vesile olmak üzere 3 tane de kız çocuğunun olduğu anlaşılmaktadır (Mardin Şeriyeye Sicili Defter No:242 Belge No:139: 104).

Abdüsselam Efendi'nin oğullarından Ömer Efendi'nin oğlu olan Şakir Efendi Tekye Camiinde imamlık ve hatip görevlerini devam ettirmişlerdir (Bulduk,1999: 160). 5 zilhicce 1314 (7 Mayıs 1897) tarihli şeriyeye sicil kaydında Ahmet Şakir Efendi kendini tanıtırken; *“Medine-i Mardin mahallâtından Tekye mahallesi ahâlisinden es-Seyyid Ahmed Şakir Efendi, ibnü'l müteveffâ Ömer Efendi, ibnü'l müteveffâ Abdüsselam Efendi”* (Tekdal, 2009: 35) ifadelerini kullanmıştır. Abdüsselam Efendi'nin torunu Ömer Efendinin de oğlu olarak kendisini tanıtmaktadır. Bunun dışında Ahmet Şakir Efendi, şeriyeye sicili kaydında vefat eden Abdülbaki Efendi için *“Abdülbâki Efendi ceddım müteveffâ-yı mûmâ-ileyh Abdusselâm Efendi'nin emmizâdesi olub”* ifadelerine yer vermek sureti ile Abdüsselam Efendinin amcaoğlunun bilgisini vermiştir. Aynı şeriyeye sicilinin bir diğer sayfasında ise Ahmet Şakir Efendi Abdülbaki Efendi hakkında; *“Abdusselâm Efendiyle müteveffâ mûmâ-ileyh Mehmed Efendi'nin babası Abdülbâki Efendi emmizâdesi olub”* (Tekdal, 2009 :35-36) diyerek Abdülbaki Efendinin Mehmet Efendi'nin babası olduğunu belirtmiştir.

Abdüsselam Efendinin deyimiyle “Tekye Hatibigil” ailesinin günümüzdeki temsilcileri, Şakir Efendinin torunu olan Yahya Efendinin torunlarıdır. Buna göre mahkeme kâtipliği yaptığı da bilinen Yahya Efendinin, Fatma adında bir kız ve Şeyhmus adında bir erkek çocuğu vardır. Şeyhmus Bey Zinciriye mahallesinde imam-hatiplik görevi yapmış ve emekli olmuştur. Şeyhmus Bey'in Zekiye Hanımla evliliğinden Münire, Müzeyyen olmak üzere iki kız ve Mahmut, Kemal, Sıraç, Münir ve Mehmet Beşir olmak üzere 5 oğlu bulunmaktadır (Mehmet Beşir Eryarsoy, 12 Şubat 2020).

3- Eserleri

Abdüsselam Efendi'nin tarihçi, muhaddis, şârih, (şerh eden, açıklayan), mantık ve edebiyat gibi birden çok alanın uzmanı olması onun Osmanlı Döneminde yaşamış diğer âlimler gibi birçok alana hâkim bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Mardin'den başlayarak Diyarbakır, Halep, Şam, Mısır ve İstanbul gibi Osmanlı Devleti döneminde birçok âlimin yetiştirildiği önemli yerlerde eğitimini tamamlaması bunun önemli göstergesidir. Mehmet Beşir Eryarsoy'a göre Abdüsselam Efendi:

“Abdüsselam Efendi'nin, diğer vasıflarının dışında feraiz ilmine de (İslam miras hukuku) vakıf olması aynı zamanda müftülük görevinde de bulunmasını sağlamıştır. Ayrıca onun (Abdüsselam Efendi) iyi bir edebiyat bilgisine sahip olduğu kaleme aldığı eserlerinden de anlaşılmaktadır. Nesri de nazmı gibi kuvvetli birisi idi. “Mardin Tarihi” adındaki eserinde şair adı verilmemiş şiirlerin büyük çoğunluğunun kendisine ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda irticali şiir söylediği bilinen bir husustur. Babam onun bazı şiirlerini okurdu. Zira Abdüsselam Efendi, toprakları bulunan zengin bir aileye mensuptu. Bir ara yol kesiciler tarafından yolu kesilmiş, üzerinde bulunan bütün parasını aldıktan sonra biraz da hırpalanmışlardı. Onun bu halini gören Mardin ahalisine şairane bir şekilde o anda aklına gelen ve ahvalini anlatan beyitleri onun iyi bir şair olduğunu göstermektedir (Mehmet Beşir Eryarsoy, 12 Şubat 2020).

Abdüsselam Efendi'nin Bilinen Eserleri; (Bağdatlı İsmail Paşa : 572)

1. Şerh-i Fatiha-i şerife bi Hurufi muhmeleti min sınaati fenni'l Bedi' kaddemeha li Vali-i Bağdad Ali Rıza Paşa: Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'ya takdim edilmek üzere yazılmış, Fatiha suresinin tefsiridir.
2. Risale fi'r-Reddi ale't-Tainin fi'icazi'l-Kur'ân
3. Risale fi's-Sıfat
4. Risale fi adem-i cevazi'l-İtikadi bi'l-Kurtasıyyeti ve't-Teshîri ve ma eşbehe.
5. Risale fi mesail-i isna aşere el-münazeu fiha beyne Eb'l-Haseni'l- Eş'arî ve Ebi Mansûri'l-Maturîdi.
6. El-Kiratıyyeti'l-Kübra fi'l-Feraiz: Miras hukuku ile ilgili yazdığı eserdir.
7. El-Kiratıyyetu's-Suğra fi'l-Feraiz: Miras hukuku ile ilgili yazdığı bir başka eserdir.
8. Kitabün fi ilmi'l-Beyanî: Edebiyat alanında yazdığı bir eserdir.
9. Hülâsatü'l-Mantık: Mantık ilmi ile ilgili kaleme aldığı özet niteliğinde bir eserdir.
10. Haşiye Ale'l-Haşiyeti'l-Raiyeti Fi'l-Hikmeti.
11. Zevalü't-Tarhî Fi Şerhi Manzumeti İbni Ferh Fi Usû'il Hadisi: Hadis ilminin usulleri hususunda manzum bir şekilde yazılmış olan eserdir.
12. Kitabü Esmâi Ricali'l-Hadisi ve Teracümi Ahvalihim) Hadis ricali hakkında yazılmış bir eserdir.

13. Şerhu Nevabiğul Kelimi Min Belağati'z-Zemahşeri: Belagat ilmi ile ilgili yazılmış olan bir eserdir. Zira Abdüsselam Efendi'nin torunu Mehmet Beşir Eryarsoy'a göre; Abdüsselam Efendi özellikle Arap belagatına hakim birisidir.
14. Eş-şafi fi Şerhi'l-Kâfi fi ilmeyni'l-Arûzi ve'l-Kavafi: Edebiyat alanında yazılmış bir başka eseridir.
15. Muhtasar Meahidü'l-Tansis Alâ Şevahid't-Telhisi.
16. Ümmü'l-İber: Arapça ve bir cilt olan eser, Osmanlı tarih yazımı kitaplarının bir örneği olarak Hz. Âdem'den başlayarak Dünya tarihini anlatır. Son bölümünde ise Mardin ve Diyarbakır çevresi ile ilgili bilgiler verir. Bunun yanı sıra Mardin'de dönemin siyasi, sosyo-kültürel yapısı ve imar faaliyetleriyle, Mardin ve çevresinde yaşayan Kürtler ve Yezidilerle ilgili bilgiler vermesi yönüyle de önemli bir eserdir.
17. Mecmua'yi Fetâva: Fetvalarla ilgili yazılmış bir eserdir.

3.1. Abdüsselam Efendi'nin Ümmü'l İber (Mardin Tarihi) Adlı Eserinin Şekil ve Özellikleri

Abdüsselam Efendi, birçok kitap yazmış olmasına rağmen, günümüze ulaşabilen tek eseri Ümmü'l-İber'dir. Eryarsoy eserlerin muhafazası ile ilgili olarak: Abdüsselam Efendi'nin ölümü sonrası eserler akrabalarımız tarafından saklanıldığından, bu eserlerin nerede olduğu bilinmemektedir. Bir süre sonra eserler aile büyüklerimiz tarafından bulunmuş olsa da yapılan ev tamiratı esnasında maalesef yeniden kaybolmuştur. Eserlerin şu an nerede ve kimde olduğu bilinmemektedir (Mehmet Beşir Eryarsoy, 12 Şubat 2020).

Ümmü'l-İber, Abdüsselam Efendi hayatta iken İbrahim al Muhammadi al-Sharabi b. Molla Ahmad al-Mahdub tarafından yazılmış bir istinsah olup, Ümmü'l İber'in orijinal nüshası Kahire'de Daru'l-Kutub al Mısıriyya'da 813 numarada; (Yücesoy, 2006: 623) diğer nüshası ise 44 numara ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer almaktadır. Ümmü'l İber'in yazma dili Arapça ve 174 varaktan oluşmaktadır. Ümmü'l-İber kitabı 2001 yılında Hamdi Abdulmecid Es-Selefi ile Tahsin İbrahim Ed-Devsekî tarafından yeniden yayınlanırken 2007 yılında Mardin Valiliği'nin "*Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi*" adlı projesi kapsamında Hüseyin Haşimi Güneş tarafından ilk kez Türkçe olarak yayınlanmıştır.

3.2. Eserin Konusu ve İçerik

Ümmü'l İber, Klasik Dönem Osmanlı tarih kitapları olan "Tevarih-i Al-i Osman" tarzında, Hz. Âdem'den başlayarak kısa bir şekilde peygamberler tarihi, daha sonra İslam Tarihi ve Hulefa-i Raşidin Döneminin yanı sıra Abbasi ve Emevi devletleri, Selçuklular Dönemi Moğol istilaları hakkında da bilgiler vermektedir. Eser aynı zamanda Mardin'e hâkim olan Artuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Şah İsmail dönemi ile ilgili kısa bilgileri ihtiva etmektedir. Ümmü'l İberin, Mardin tarihi kısmında en uzun bölümü, Osmanlı Devleti'nin Mardin'e hâkimiyeti olan dönem kapsamaktadır. Zira bu tarzda kaleme alınan eserlerde asıl amaç genelde hüküm süren devletin yani Osmanlı Devleti'nin tarihini dünya tarihine özeldir ise Mardin tarihinin Osmanlı Devleti'nin tarihine entegrasyonunu sağlamaktır. Ayrıca eserde hükümdar ve yerel yöneticilerin hüküm sürdükleri dönemlerin kronolojik sıraya göre anlatıldığı görülmektedir.

3.3. Yerel Tarih Bağlamında Ümmü'l İber (Mardin Tarihi)

Abdüsselam Efendi Ümmü'l İber eserinin son bölümünde Mardin tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Eserin birinci sayfasında Mardin tarihini anlatırken Mardin isminin kökeni ile ilgili rivayetleri anlatmıştır. Abdüsselam Efendi'nin bu hususta kaleme aldığı rivayet ise şöyledir:

“Pers hükümdarının *Mardin* adında bir çocuğu amansız bir hastalığa yakalanır. Uzun süre hekimler hastalığına derman bulamazlar. Sonunda bazı hekimler çocuğun sağlığına kavuşması için hükümdara bir öneride bulunurlar. Öneri şudur; *Mardin*'in sağlığına kavuşması için etrafı açık yüksek bir dağın tepesinde uzun bir süre yaşaması gerekmektedir. Bu özelliklere uygun bir yer aranmaya başlanır. Ülkenin dört bir tarafında yapılan araştırmalar sonucunda Mardin'deki dağın (Kargalar Dağı) en uygun yer olduğuna karar verilerek hekimlerle birlikte buraya getirilir. Amansız hastalığa yakalanmış olan Pers hükümdarının *Mardin* adındaki çocuğu bu dağın tepesinde yaşamaya başladıktan kısa bir süre sonra, sağlığına kavuşur. Böylelikle burası yerleşim alanı olmaya başlar ve “Mardin” adını alır” (Abdüsselam Efendi:1).

Abdüsselam Efendi, şehrin isminin kökeninden sonra yeni bir fasılda Mardin'in İyaz bin Ganem tarafından İslam toprağı haline getiren fetih hadisesini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bu fasıldan sonra Artuklular Dönemini kaleme almıştır. Mardin'de hüküm süren Karakoyunlular ve Akkoyunlar hakkında bilgiler vermesinin yanı sıra Şah İsmail'in kim olduğu ve o dönemi de kısaca anlatır. Daha sonra asıl anlatmak istediğı ve tebaası olduğu devletin yani Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönem için uzun ve ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Abdüsselam Efendi burada Mardin'de yöneticilerin şehirde yaptıkları faaliyetleri anlatmaktadır. Mardin Yavuz Sultan Selim döneminde fethedildikten sonra Diyarbakır'a bağlanmış; ancak daha sonra dönemin siyasi gelişmeleriyle değişiklikler yaşanmış bir süre Bağdat'a ve daha sonra yeniden Diyarbakır'a bağlı bir sancak olmuştur.

Abdüsselam Efendi eserinde, Mardin'in yerel yöneticilerinin (Ağa-Voyvoda) sürekli değişmesini konu edinmiştir. Abdüsselam Efendi eserinde yerel yöneticilerin, “*halkın hakkını yemeye ve zulüm etmeye başlamasından* (Abdüsselam Efendi:87) veya “*şehrin idaresi kendisine verilmedi diye yanına birçok kişiyi de alarak isyan etmesinden*” (Abdüsselam Efendi:97) bahseder. Sürekli yöneticilerin değişmesi şehirde huzur ve istikrar ortamının çoğu zaman bozulduğunu göstermektedir. Zira 17.yy. sonlarından 18.yy. başlarına kadar yönetimde bulunan Millizadeler ve Yakup Paşazadeler arasındaki düşmanlık şehrin asayiş ve huzurunun bozulmasına sebep olmuş, bu dönemlerde kentlin yaşamaz hale geldiğı belirtilmektedir. Sadık Ağa'nın yönetici olarak atanması ile şehrin güvenlik mekanizmasının yeniden tesis edilerek huzur ve istikrar ortamı sağlandığı ifade edilmektedir. Bu durumu Abdüsselam Efendi eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Millizadeler ile Yakup Paşazadeler arasında çok şiddetli düşmanlık vardı. Yakup Paşazadeler “Yakubi” Milli Paşazadeler ise “Milli” olarak tanınmaktadırlar. Bunlardan hangisi idareci olsa diğer tarafa zulümlerde bulunur ve onların adamlarını öldürürdü. Artık Mardin öyle bir duruma gelmişti ki harabe olmuştu. Yaşanmaz bir kent halini almış, tadı kalmamıştı. Bu durum Bağdat'a bağlanıncaya (H.1124 M.1712) kadar böyle devam etti. Ondan sonra; Sadık Ağa buraya idareci yapıldı. Kendisi Mardin'e çok güzel bir düzen getirmişti. Bazıları günümüze kadar ulaşan 1.700 köy imar etmişti. (Abdüsselam Efendi: 82)

Mardin'de Osmanlı Döneminde yapılan imar ve inşaa faaliyetleri konusunda bilgilerin de yer aldığı eserde Abdüsselam Efendi günümüzde hala ibadete açık vaziyette bulunan Reyhaniye Camiinin inşaa sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Ömer Ağa'nın ikinci idarecilik döneminde çarşının yakınlarında minaresi ile birlikte *Reyhaniye Camisi* yapıldı (H.1166 M.1752). Cami yapımı için temel kazıldığına çürümemiş bir şehit cesedine rastlanmıştı. Oysa temel kazılan yer metruk bir arsaydı. Caminin yapım sebebine gelince; merhum Ahmed Paşa'nın kızı *Hanım*, Ömer Ağa'ya halktan toplamış olduğu parayı göndererek bir cami yaptırmasını istemiş ve bu isteğı de yerine getirilmişti”. (Abdüsselam Efendi:84-85)

Eserde bahsi geçen diğer önemli imar faaliyeti ise şehrin surlarıdır. 1791 yılında Mardin yöneticisi Süleyman Ağa tarafından Timur istilasından beri harabe hâlde olan surların tamiri için Sultan III. Selim'den izin alınarak üç yıl sürecek olan tamir faaliyetinin yapıldığı belirtilmektedir. Bunun dışında Yeniçeri Ocağı'nın Mardin'deki olumsuz faaliyetlerini ise şöyle dile getirmektedir; “Hacı Süleyman Ağa'nın döneminde (1773), Mardin'de Yeniçeri Ocağı'nın halka yaptığı haksızlıklar dört yıl boyunca devam etmiş, yaşanan olayların farkına varan merkezi devlet dört ay uğraştıktan sonra bu ocağı Mardin'de feshedebilmiştir” (Abdüsselam Efendi:86). Abdüsselam Efendi eserinde şehirdeki iktisadi durum hakkında da bilgiler vermektedir. Buna göre şehirde huzur ve istikrar dönemi olan Bayluk adlı yöneticinin döneminde (1796) “gıda ve meyvelerin fiyatının düşmeye başladığını, buğdayın kilesinin 4 kuruşa arpanın kilesinin ise 2 kuruşa inerek bolluk dönemi yaşandığını anlatmaktadır. Bir başka dönem olan Ali Bey'in üçüncü voyvodalık döneminde (H.1219 M.1804) özellikle Kikan bölgelerindeki böceklerin tarlalara büyük zarar verdiği, buğdayın kilesinin 10 kuruştan 50 kuruşa yükseldiği” (Abdüsselam Efendi:90-91) halkın çok zor durumda kaldığı anlatılmaktadır.

Abdüsselam Efendi, yaşadığı dönemdeki olayları daha ayrıntılı bir şekilde dile getirmektedir. 1835 yılında Mardin'de yapılan nüfus sayımı ile birlikte şehrin demografik yapısını anlatmaktadır. Buna göre; “Kösebaşı lakaplı Mehmet Bey Mardin idareciliğine getirilmiştir. Bu yöneticinin döneminde Mardin 13 Mahalleye ayrılarak nüfus sayımı yapılmış. Nüfus sayımı sonucu şu şekildedir: Müslümanlara ait ev sayısı 1.816 ve erkek nüfusu 2943; Hıristiyanlara ait ev sayısı 1.809 erkek nüfusu 3190 ve Yahudilere ait ev sayısı ise 18 erkek nüfusu ise 50” şeklindedir (Abdüsselam Efendi:122). Abdüsselam Efendi, bunun dışında Mardin ve Diyarbakır'da yaşayan aşiret ve ahaliler hakkında bilgiler vererek aileleri subjektif olarak değerlendirmektedir. Abdüsselam Efendi'ye göre Mardin'de bulunan aşiret ve ailelerin adları ve bölgeye yerleşme nedeni şöyledir:

“Mardin bölgesinde birçok boy ve aşiret bulunmaktadır. Bunlardan Sincar aşireti en asi olanıdır. Diğer aşiretler ise; Tayi, Hayali, Bunısri, Safseni, Derraci, Pınarali, Dakuri, Havasi, Şeyhani, Milli, Kiki, Sehreki, Gursi, Şeyhani (Şeyhi), Denguli ve Sürgüci'lerin bir kısmı. Araban'lardan; Genami, Bekari, Serabi, Hadidi ve Beni Seb'a. Asni, Ömeryani ve Afkori aşiretleri ise, şu an Amid ve Cezire bölgesinde olsalar da bunlar, aslen Mardinlidirler. Sonradan bir şekilde istekleri ile veya Mardin idarecileri tarafından sürgün yoluyla bu bölgelere yerleşmişler. Adlarını saydığımız yukarıdaki bu boy ve aşiretler çok değişik köylerde yaşamaktadırlar (Abdüsselam Efendi:5).

Abdüsselam Efendi eserinde Mardin'de bulunan Kürt aşiretler hakkında da geniş bilgilere yer vermektedir. İslam'ın fethinden sonra Mardin'in uzun bir süre harabe kaldığını anlatır, daha sonra Diyarbakır ve El- Cezire bölgesini ele geçiren Mervani hanedanından Ahmed bin Mervan'ı şöyle anlatmaktadır:

“Mardin, Müslümanların eline geçtikten sonra Mariya'nın oğlu Amuda'dan sonra yüz yıl kadar imarlı bir kent durumundaydı. Bu süreden sonra üç yüz yıl boyunca kargaların, baykuşların mekân tuttuğu harabe ıssız bir yer olmuştu. Nihayet Kürtlerden Ahmed bin Mervan adında birisi Diyarbakır ve Cezire bölgesini ele geçirdi” (Abdüsselam Efendi:39).

Abdüsselam Efendi'nin eserinde anlattığı olaylar arasında Mardin ahalisinden olan Kürt aşiretlerin ahvalinin Ağa/ Voyvoda'ya göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira Mardin'e atanan yöneticiler kimi zaman Kürt aşiretlerini yönetime katmak sureti ile şehrin huzur ve istikrarını sağlamak isterken kimi yöneticiler farklı bir yol izleyerek Mardin'deki aşiretleri itaat altına almaya çalışmıştır. Buna göre, Ebu-Dibs” lakaplı Ahmed Ağa idareci olduktan sonra (1809) gizliden Daşi ve Haruniler dışında Ömeriler ile Kürtleri de yanına alarak şehri yönetmeye çalışmıştır (Abdüsselam Efendi:94). Ahmed Ağa'dan farklı bir yol izleyen Yunus Ağa ise Mardin'e yönetici olduktan sonra (1816) şehrin yönetiminin başta Kürt aşiretleri olmak üzere birçok aşiretin eline geçtiğini görüp ilk başta stratejik davranarak onlarla birlikte hareket ederken daha sonra silahlı kuvvetleri ve bazı aşiretleri de yanına alarak şehir yönetimini eline almaya çalışmıştır (Abdüsselam Efendi:99-100).

Sonuç

Tarih yazımının, geçen süre zarfında makro tarih yazımından mikro tarih yazımına evrilmeye başlamasıyla birlikte artık devletlerin, hanedanların ve kazananların tarihinden ziyade toplumun yani sıradan insanların da tarihinin önemi anlaşılınca, yerel tarih yazımına olan ilgi artmaya başlamıştır. Türkiye’de yerel tarih Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak değerlendirilen XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Zira bu dönemde Osmanlı Devletinin yüzünü Batı’ya çevirerek oradaki her türlü gelişmeyi devletin yapısına uyarlama ve uygulama süreci tarih yazımında da kendini göstermiştir. XIX. yüzyılda kentlerin gelişmeye başlaması ve eğitimin devlet eli ile yaygınlaşması, devlet kurumlarının artık her türlü hizmeti devletin en ücra köşesine ulaştırması Anadolu’daki ilmi faaliyetlerin de artmasını sağlamıştır.

Bu dönemin ilim adamlarından Abdüsselam Efendi’nin şu an ulaşılan tek eseri olan Ümmü'l-İber, Tevarih-i Al-i Osman tarzında dünya tarihi ile başlayarak, Mardin tarihinin Osmanlı tarihine entegrasyonu şeklinde yazılan önemli bir eserdir. Abdüsselam Efendi’nin, eserinde Mardin tarihini anlatırken devlet-hükümdar-yerel yönetici sırasını dikkate alması önemli bir husustur. Bu hususa riayet edilmesi sayesinde merkezde yaşanan olayların taşraya yansımaları kolayca tespit edilmektedir. Aynı zamanda şehrin; idari-siyasi yapısı, toplum, imar ve inşaa faaliyetleri üzerinden mekân yapısı, sosyo-kültürel ve iktisadi yapı gibi birçok konuya değinen eserde “geçmişte acaba ne oldu?” sorusunun cevabı verilmektedir. Ümmül İber eseri başta olmak üzere, Mardin özelinde yazılmış yerel tarih çalışmalarının bütüncül hale getirilmesi ile Osmanlı döneminden günümüze şehrin sorunlarına kalıcı çözümler üretmek daha kolay olacaktır.

Kaynakça

Abdüselam Efendi, *Ümmü'l İber*.

Abdüselam Efendi, (2007), *Mardin Tarihi*, (Yay. Haz. Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay.

Bağdatlı İsmail Paşa,(1951), *Hediyyetu 'l-ârifin Esmâu 'l-müellifin ve âsârü 'l-musnifin*, (Haz. Kilisli Rifat Bilge- Mahmud Kemal İnal), İstanbul.

Bulduk, Abdulgani Fahri, (1999), *Mardin Tarihi*, Ankara, (Yay. Hz. Burhan Zengin, Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yay.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, (1975), *Osmanlı Müellifleri*, (Yay. Haz., A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, C.1, İstanbul, Meral Yayınevi.

... .. (2012), "Mardini Abdüselam Efendi", *Sırat-ı Müstakim* Dergisi, Bağcılar Belediyesi Yayını C.V, S. 109, s. 77.

DANACIOĞLU, Esra, (2001), *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

DEMİR, Ekrem, (2016), 3736 Numaralı Mardin Kazası Nüfus Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.

GÖKDEMİR, Oktay, (2018), "Tarih Yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara, TTK yayınları, s.132-148.

SAĞLAM, Sevim, (2005), 244 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Batman.

TEKDAL, Danyal, (2005), 208 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme) Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

ŞEMSETTİN SAMİ, Kamusu'l A'lam.

TEKELİ, İlhan, (1988), "Türkiye'de 19. Yüz Yıl Ortalarından 1950'ye kadar Kentsel Araştırmanın Gelişimi", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, , Der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, s.239-268.

YÜCESOY, Hayrettin, (2006), "Evrensel Tarih İçinde Mardin: Abdusselam Efendi'nin Mardin Tarihi", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 623-626.

Röportajlar:

Mehmed Beşir Eryarsoy ile 12.02.2020 tarihinde yapılan görüşme.